

УДК 930.1«18/19»:94(367)«04/09»

Дорошенко Л. В.,
аспірантка, Київський національний
університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ),
Linadoroshenko240490@gmail.com

РАНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНІ СЛОВ'ЯНСЬКІ СТАРОЖИТНОСТІ Східної Європи в історіографічній практиці кінця XIX – початку XXI ст.: до постановки проблеми

Вивчення питань походження та ранніх етапів історії слов'ян вже понад століття неможливе без залучення археологічних матеріалів. Питомою вагою археологічної складової у славістичних дослідженнях невпинно зростала, адже саме корпус археологічних джерел стрімко розширювався протягом кінця XIX – XX ст. Успіхи археології вже на середину XX ст. мали результатом те, що головні концепції слов'янського етногенезу та додержавного періоду історії слов'ян формувалися саме дослідниками–археологами, а не фахівцями інших галузей.

Вагомість внеску саме археологів у такі дослідження унаочнена у обсязі історіографічного доробку із позначеної проблематики, що склався на тепер; праці археологів складають в ньому ліву частку.

Упорядкування та систематизація наявного матеріалу вбачається цілком наочним науковим завданням для вирішення якого необхідно окреслити методологічну схему дослідження, сформувані розуміння методологічних аспектів історіографічних досліджень власне в археології.

В статті розглянуто важливість дослідження доробку щодо історії раньосередньовічних слов'ян, основні етапи історіографічного пошуку, розвиток історіографічного знання в хронологічній перспективі загалом, розвиток методології дослідження в роботах археологічного спрямування, зокрема, окреслено алгоритм роботи з обсягом накопиченого матеріалу.

Ключові слова: історіографія, методика, археологічний матеріал.

Вивчення питань походження та ранніх етапів історії слов'ян вже понад століття неможливе без залучення археологічних матеріалів. Надзвичайно обмежена база писемних джерел, порівняно обмежені можливості джерел лінгвістичних, строкатість та хронологічна обмеженість етнографічних спостережень спонукали дослідників звертатися до археологічних пам'яток вже чи не в перших розвідках із зазначеної тематики. Питомою вагою археологічної складової у славістичних дослідженнях невпинно зростала, адже саме корпус археологічних джерел стрімко розширювався протягом кінця XIX – XX ст. Успіхи археології вже на середину XX ст. мали результатом те, що головні концепції слов'янського етногенезу та додержавного періоду історії слов'ян формувалися насамперед дослідниками–археологами, а не фахівцями інших галузей. Причини цього слід вбачати не тільки у розширенні джерельної бази, а й у застосуванні нових методів аналізу археологічного матеріалу. Обидва зазначені фактори дозволили не просто ілюструвати відомості писемних джерел певними знахідками. Археологічні матеріали самі по собі стали надійним підґрунтям для аналізу етнокультурних процесів, соціально–економічного поступу, технологічних перетворень тощо. Вагомість внеску саме археологів у такі дослідження унаочнена у обсязі історіографічного доробку із позначеної проблематики, що склався на тепер, праці археологів складають в ньому ліву частку.

Упорядкування та систематизація наявного історіографічного матеріалу вбачається цілком наочним науковим завданням, для вирішення якого необхідно окреслити методологічну схему дослідження, сформувані розуміння методологічних аспектів історіографічних досліджень власне в археології.

Розуміння історіографії в хронологічній ретроспективі було неоднозначним. Протягом практично всього XIX ст. під історіографією розуміли загальний огляд джерел та літератури, дотичних до певної проблематики. Ближче

до кінця зазначеного століття в рамках такого розуміння поступово виокремлюється персоналістська модель, що переносить акцент на внесок конкретних науковців (або наукових шкіл) в дослідження. На межі XIX/XX ст. історіографія оформлюється організаційно: вона усвідомлюється як окремий напрямок досліджень, нормою стають окремі історіографічні курси та історіографічні огляди як уведення до певної проблематики. Панування марксистської методології значною мірою обмежило історіографічні дослідження, адже вірність певних концепцій визначалася насамперед їхньою «класовою сутністю». Втім, марксистська історіографія не була ізольованою, жанр «критики буржуазної історіографії» передбачав вивчення немарксистського історіографічного доробку та його критично–порівняльний аналіз.

З 50–х рр. XX ст. історіографічні розвідки остаточно утверджуються як особлива галузь історичної науки в цілому. Однак саме в археології такі дослідження практично не траплялися. Певні зміни у ставленні до такого роду розвідок є ознакою останніх двох десятиліть. Пожвавлення вивчення історіографічної проблематики демонструє усвідомлення її як значимої частини предмету власне археології. Історіографічний доробок віддзеркалює рівень розвитку науки через визначення кола проблем, що вирішувалися. Включення історіографічних сюжетів формує уявлення про стан вивчення конкретних питань на певному хронологічному етапі. Відповідно, непересічної ваги набуває питання створення періодизації, що окреслила б якісно однорідні етапи в розвитку науки та перетворилася би надалі на пізнавальний інструмент.

В археології, як і будь–якій історичній дисципліні, вивчення історіографії передбачає два рівні дослідження – емпіричний та теоретичний. Перший має на увазі виявлення історіографічних фактів та здійснення їхньої систематизації. Різні дослідники вкладають відмінний сенс в розуміння емпіричного рівня пізнання в історіографії археології. Зокрема, В. Ф. Генінг звернувся до розробки методологічних засад історіографії археології в більш широкому контексті теоретико–методологічних проблем археологічної науки [9]. Під емпіричним рівнем пізнання в археології він мав на увазі огляд окремих проблем, пов'язаних з конкретно–історичним вивченням пам'яток, культур, епох [31, с. 11–13]. В. І. Матющенко вбачав у історіографії археології висвітлення аспектів польових робіт, виходу публікацій, проведення з'їздів, конференцій тощо [24]. А. І. Ганжа – фіксацію наукових фактів, що являє собою хронологію ідей і досягнень наукового пошуку [7, с. 36–37].

На другому рівні історіографічних досліджень розглядають механізми історіографічного процесу, виявляють перспективи розвитку археології, визначають предметні сфери, що потребують подальшого вивчення. Теоретичний рівень об'єднує історіографічні факти спільною ідеєю, що демонструє розвиток предметного вмісту археології. На теоретичному рівні історіографічного пізнання вивчається еволюція стилю наукового мислення, розвиток методів, концепцій, теорій, що визначали загальний напрямок дослідницького пошуку протягом того чи іншого періоду. Існує точка зору, що теоретичне вивчення включає також розгляд закономірностей розвитку археології та її місця в системі наук і культури.

Донедавна вважалося, що на теоретичному рівні дослідження достатнім є порівняльний аналіз праць

дослідників в хронологічній послідовності. Однак натепер схема історіографічних досліджень ускладнилась та розгалузилась. Вкрай важливим вбачається контекстуальний аналіз, себто з'ясування рівня розвитку археологічної науки в цілому на певних етапах. Також необхідно вивчити процес нагромадження знання, оскільки кожне нове покоління дослідників має у своєму розпорядженні матеріали, що накопичилися в ході попереднього етапу розвитку науки. Це передбачає окреслення кола джерел, котрими оперували науковці на певному етапі, динаміки уведення зазначених джерел у науковий обіг, а також набору конкретних методик, що застосовувалися для аналізу цих джерел. За такого підходу ми не лише вивчаємо процес формування проблеми дослідження, а й визначаємо можливі подальші шляхи розв'язання невирішених питань. Отже, історіографія має продемонструвати яким чином змінювалися джерельна база, тематика, методи і техніка дослідження, яким чином від етапу до етапу дослідники, використовуючи накопичений досвід, удосконалювали шляхи дослідження минулого [13].

Історіографія вивчення ранньосередньовічних слов'янських старожитностей Східної Європи в цілому розвивалася відповідно до щойно зазначених загальних тенденцій. За понад столітній період розвитку східноєвропейської археологічної славістики десятками дослідників створено величезну кількість праць, що різняться за обсягом та ступенем охоплення проблематики. Удосконалення методики польових досліджень та первинного аналізу матеріалу, що спостерігалось від кінця XIX ст. до сьогодення, дозволило значно розширити коло проблем, що вирішувалося на базі археологічних джерел. Поетапність археологічної дослідної процедури робить практично рівнозначними і елементарні публікативні роботи, присвячені уведенню у науковий обіг результатів конкретних розкопок, і аналітичні роботи, що вивчають питання типології, хронології, просторових характеристик пам'яток та окремих категорій знахідок, і концептуальні роботи, де пропонуються історико-культурні інтерпретації здобутих матеріалів. Ці фактори призвели до того, що сучасний історіографічний доробок археологічної славістики є доволі строкатим, подекуди – із незавжди очевидним взаємозв'язком між роботами різних рівнів узагальнення. Відповідно, вивчення цього доробку як цілісної системи вбачається цілком наочним науковим завданням.

Виокремлення археологічної славістики як спеціалізованої галузі було загальноєвропейським процесом. Зрозуміло, що найперше це стосувалося слов'янських країн, тож цілком закономірно східноєвропейські, зокрема – українські вчені долучилися до цього процесу вже на його найраніших етапах. Значення вивчення саме східноєвропейських старожитностей, залишених слов'янами початку середньовіччя, стало ще вагомішим після того, як у 70–80-х рр. XX ст. у Східноєвропейському Лісостепу були відкриті пам'ятки V ст., що пов'язують із слов'янами напередодні їхнього Великого розселення. Також саме з огляду насамперед на археологічні матеріали були конкретизовані шляхи формування переддержавних та державних структур східних слов'ян. Відповідно, східноєвропейська історіографія є цілком самодостанньою щодо вивчення основних проблем археологічної славістики, а тому може бути предметом окремого дослідження.

Кінцевою метою упорядкування та аналізу відповідних матеріалів вбачається відтворення процесу формування сучасних знань у галузі археологічної славістики Східної Європи.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання наступних завдань:

- окреслення джерельної бази дослідження;
- висвітлення історії археологічних досліджень старожитностей слов'ян другої половини I тис. н.е. в регіоні;
- надання характеристики загального стану археологічної науки з кінця XIX до початку XXI ст. (насамперед – щодо методологічної складової);
- розгляд формування і розвитку наукових шкіл східноєвропейського археологічного слов'янознавства;
- виділення головних періодів у розвитку східноєвропейської історіографії щодо ранньослов'янських старожитностей другої половини I тис. н.е.;
- аналіз сучасного стану вивчення цієї проблематики;
- окреслення кола проблем, що потребують подальшого вивчення та наукової інтерпретації.

Важливо з'ясувати еволюцію стилю наукового мислення, розвитку методів, концепцій, теорій, гіпотез, які визначали загальний напрямок дослідницького пошуку в той чи інший період розвитку археології. Важливо зацентувати увагу на стані розробки теоретичних та методологічних проблем в археології, таких як виділення основних напрямків науки, розвиток спеціальних наукових теорій і методів, роль світогляду у вивченні історичного процесу тощо. Чим розвиненіша наука, тим, відповідно, більш досконалі методи їй необхідні для здійснення пізнавальних операцій. Стан методів дослідження – один з найбільш чітких показників рівня розвитку конкретної науки [9, с. 143]. В науковому пізнанні принципове значення має й світогляд вченого. В радянських вчених, котрим належить лівова частка історіографічного доробку, що нас цікавить, світогляд формувался як синтез марксистської загальнофілософської системи пояснення світу і конкретно-наукового підходу до вирішення дослідницьких завдань. Власне, зазначені фактори визначали стиль наукового мислення цих дослідників, завдання, які вони ставили в процесі роботи, та шляхи їх вирішення. В наукових напрямках віддзеркалюються теоретико-методологічні принципи й концепції певного етапу, а також історія розвитку самої науки, оскільки в пізніших напрямках більш ранні концепції і методичні арсенали зазвичай включаються в якості окремих складових нових побудов.

Оскільки метою пропонованої статті є лише постановка проблеми, то ми попередньо можемо окреслити тільки загальну канву розвитку археологічної славістики у Східній Європі.

У Російській Імперії проводились регулярні археологічні з'їзди, організатором яких було Московське археологічне товариство (1864 р.). В 1889 р. між Археологічною комісією та керівництвом Московського археологічного товариства виникли непорозуміння на предмет того, хто має право видавати дозвіл на розкопки. Пізніше центральним закладом в Москві став науково-дослідний Інститут археології та мистецтвознавства (1924 р.).

У 1919 році було створено Російську Академію історії матеріальної культури на основі Руського археологічного

товариства (1846 р.) та Археологічної комісії при Міністерстві Імператорського двору (1859 р.), яка була органом, який мав монопольне право на збір знахідок, розкопки. З серпня 1919 р. Академію очолював Н. Я. Марр. В цей час існували періодичні видання, створювалися музеї. Проте, в галузі розробки методики російські вчені в цілому відставали, обмежившись підтримкою течій, котрі виникали за кордоном [14, с. 17]. Хоча роботи деяких вчених, створені в цей час стали широко відомими пізніше.

Перші кроки у вивченні пам'яток VI–IX ст. відносяться саме до кінця XIX – початку XX ст. В цей час мали місце знахідки окремих речей та скарбів, перші розкопки археологічних пам'яток. Було досліджено Пастирське та Роменське городища, городище Монастирище та ін. Здійснюються дослідження низки могильників. В коло наукових досліджень потрапляють виймчасті емалі, прикраси комплексів пальчастих та антропологічних фібул, прикраси типу Мала Перещепина в контексті відкриття ряду скарбів: неподалік с. Межигір'я [48], на околицях міста Борзни [22], у с. Залісся, с. Малий Ржавець, обл. м. Галич у с. Крилос [3, с. 153–156], Івахниківський скарб [23], у с. Мартинівка, у с. Мала Перещепина.

Проведення дослідницьких робіт цього часу, намагання впорядкування отриманих матеріалів пов'язано насамперед з іменами В. В. Хвойки, який проводив дослідження на Середньому Подніпров'ї та Надпоріжжі [49], М. О. Макаренка, який в 1901, 1906 та 1924 рр. дослідив городище Монастирище поблизу м. Ромни, й разом з тим виявив і дослідив низку пам'яток роменського типу по р. Сула й в інших місцях Лівобережжя [23], Д. Я. Самоквасова, який поклав початок вивченню пам'яток Лівобережжя [39], К. Гадачека, Т. Легоцького, які проводили дослідження у верхів'ях Західного Бугу та на Закарпатті.

Археологічні праці, що тоді виходили, були в основному публікаціями матеріалів розкопок. Але з'являються роботи узагальнюючого характеру, присвячені висвітленню ранньослов'янського періоду напередодні утворення Київської Русі. З'являються праці, присвячені висвітленню комплексів окремих видів [41], поодинокі роботи, присвячені методологічним аспектам ведення польових та камеральних досліджень. Створювалися розробки з датування та класифікації курганів на основі здійснених розкопок [39].

В цілому робилися намагання упорядкувати, систематизувати наявний матеріал, здійснити його інтерпретацію. Накопичення археологічних матеріалів у другій половині XIX ст. дозволило уточнити кордони союзів східнослов'янських племен, оскільки в курганах Київської Русі ще збереглися відмінні риси попередньої доби. Такі уточнення було проведено наприкінці століття А. О. Спіциним [40].

Спеціальних робіт з висвітлення теоретичних та методологічних проблем археологічної науки в 1920–30-х рр. практично відсутні. В 1920-х рр. постало покоління вчених з «новими методами», спрямованими на соціологізацію археології. Як наслідок в 1930-х рр. здійснено спробу ввести в дослідницьку практику археології історико-матеріалістичне розуміння історичного процесу. Дослідники критикують дореволюційних попередників за «голе речознавство», що подекуди мало парадоксальні наслідки, приміром, заперечення такого

наріжного археологічного методу як типологічний. Час 20-х – середини 30-х років XX ст. – період організаційного оформлення радянської історичної науки, період створення ряду спеціальних історичних закладів, період формування радянської археології на нових організаційних засадах, період оформлення основних наукових сил. В 1924 році в зв'язку з організацією Російської Асоціації науково-дослідних інститутів суспільних наук Інститут археології та мистецтвознавства було включено в Асоціацію, куди в 1927 р. переведено Державну академію історії матеріальної культури.

Скликаються конференції, що демонструє намагання продовжити традиції археологічних з'їздів, розширюються польові роботи, ширше запроваджується викладання археології в університетах. Поширення лінгвістичної теорії стадіальності М. Я. Марра на практично всі галузі гуманітарного знання, зокрема – археологію, мало подекуди неочікувані наслідки. Зокрема, низка археологів в другій половині 1930-х рр. повертається до емпіричних робіт суто описового характеру. Натомість, деякі з дослідників акцентували увагу на методологічних питаннях, для дослідження масового матеріалу було здійснено спроби формалізації і використання математичних методів аналізу. В цей час бурхливо розвиваються польові археологічні дослідження, тож на кінець 1930-х рр. значно зростає кількість накопиченого матеріалу.

Протягом 20–30-х рр. XX ст. було відкрито та досліджено нові пам'ятки. На Волині покладено початок вивченню пам'яток корчацького типу. С. С. Гамченко на початку 20-х рр. виявив і дослідив найбільш ранні пам'ятки волинської групи (с. Корчак на лівому березі р. Тетерів) – пам'ятки корчацького типу. Дослідження, розпочаті С. С. Гамченком, продовжив згодом І. Ф. Левицький. В Києві досліджувалось поселення на Киселівці, на Лівобережжі Дніпра продовжувалось вивчення роменського городища. В 20–30-х рр. дослідники виявляли кераміку VII – VIII ст. при розкопках деяких пам'яток Верхнього Подністров'я і Західної Волині, але не змогли виділити її в окрему групу, включаючи її в комплекси давньоруських пам'яток.

Постало питання історичної оцінки археологічних матеріалів. Увагу було зацентовано на виявленні і вивченні археологічних пам'яток східних слов'ян. Робляться спроби знайти історичне місце антів. О. А. Спіцин вперше висловив точку зору про належність значної кількості прикрас Подніпров'я слов'янським племенам антів [42]. Б. О. Рибаків з антами пов'язав скарби Подніпров'я та городища роменського типу Лівобережжя Дніпра [32].

Паралельно з розвитком польових археологічних досліджень формуються місцеві археологічні осередки, що в цілому брали на себе функції організації і охорони археологічних пам'яток. На межі 1930/40-х рр. цілком нарізли зрушення в трактуваннях та переосмисленні методологічних підходів до концептуально-теоретичних узагальнень.

З другої половини 40-х рр. почались систематичні дослідження пам'яток другої половини I тис. н.е. Досліджувалися поселення в районі с. Сахнівка на Канівщині, Пастирське городище. В післявоєнні роки поновилося вивчення пам'яток волинської групи. У 1946–1947 рр. під керівництвом В. К. Гончарова було розкопано

поселення Лука–Райковецька на Гнилоп'яті. Експедицією 1948 р. під керівництвом Д. Т. Березовця було покладено початок вивченню пам'яток волинцівського типу. Продовжують досліджуватись роменські пам'ятки під керівництвом В. Й. Довженка, Д. Т. Березовця.

Загалом, протягом 1940–х – першої половини 1950–х рр. на хвилі патріотичного піднесення дослідники акцентують увагу насамперед на питаннях етногенезу слов'ян та слов'янської експансії початку середньовіччя. Доречним підґрунтям в цих дослідженнях є теоретичні розробки у сфері етногенезу взагалі, що розгорнулися на тлі відкидання теорії стадіальності М. Я. Марра.

Починаючи з 1940–х рр. археологічна наука збагатилась новими археологічними матеріалами, які дозволили виділити групи пам'яток, що характеризують культуру союзів східнослов'янських племен в другій половині I тис. н.е. А. В. Арциховський та Б. О. Рибаків доповнили розробки А. О. Спіцина в питанні уточнення кордонів союзів східнослов'янських племен [3, с. 165]. Б. О. Рибаків розглянув еволюцію та хронологію комплексів пальчастих та антропоморфних фібул, висловився за їх слов'янську приналежність, відніс поширення дніпровських емалей до IV – V ст., місцем їх виготовлення назвавши Середнє Подніпров'я [34]. Важливе значення в археології мала концепція Б. О. Рибаків про давню докиївську державність східних слов'ян, про їх предків – скіфо–сколотів. Дотримуючись теорії автохтонізму, відстоюючи позицію, що всі включені ним до слов'янства культури займали в різні часи територію межиріччя Дніпра і Одри, він починає слов'янську історію з XV ст. до н.е. і виділяє в ній кілька етапів розвитку, послуговуючись методом картографування культур.

П. М. Третьяков займаючись питанням етногенезу слов'ян, племена зарубинецької культури вважав попередниками слов'янських племен другої половини I тис. н.е., і виключив з процесу розвитку східних слов'ян черняхівську культуру. Східнослов'янські пам'ятки VI – VII ст. пов'язав з антами.

У другій половині 50–60–х рр. XX ст. було введено у законодавство СРСР зобов'язання будівельним організаціям попередньо обстежувати території, котрі підлягали забудові, що призвело до подальшого значного накопичення матеріалу. Щорічна кількість експедицій зросла до 500 на середину 1950–х рр., кількість публікацій – в півтора рази [14, с. 24]. 1950–60–ті рр. ознаменовані значними археологічними розкопками насамперед з огляду на масштабне будівництво Дніпровського каскаду гідроелектростанцій: поблизу с. Зміївка досліджувалось поселення кінця I тис. н.е.; по обох берегах Дніпра та в пониззі р. Тясмин було відкрито значну кількість поселень VI – IX ст., на поселеннях між селами Пеньківка та Велика Андрусівка, поблизу с. Стецівка було розкопано значну площу; систематично проводились дослідження під Каневом. Загалом пам'ятки другої половини I тис. н.е. досліджувалися на території Києва, на березі р. Почайна, в околицях Канева Г. Г. Мезенцевою [25], в нижній течії р. Рось [12], в уроч. Гончариха [16], на р. Орель та р. Тясмин [6; 17], на території від гирла Самари вниз по Дніпру проводив дослідження В. М. Даниленко. Систематичне дослідження пам'яток басейну Південного Бугу здійснював П. І. Хавлюк [47]. Займались польовими роботами в регіоні й В. І. Бідзіля та М. І. Артамонов [2]. Починаючи з 1959 р. систематичні дослідження

на Житомирщині здійснювались під керівництвом І. П. Русанової [3, с. 119–120; 35; 36; 37; 38]. На території Західної Волині, Верхнього Подністров'я і Закарпаття дослідження пам'яток в 50–70–х рр. XX ст. здійснювали В. В. Ауліх [4; 5], В. Д. Баран, Ю. М. Захарук, О. О. Ратич, І. К. Свешніков, Г. І. Смірнова, К. В. Бернякович, С. І. Пеняк. Плідні дослідження на території Дніпровського Лівобережжя проводив І. І. Ляпушкін [19].

Знадобились нові методи обробки інформації – починають використовувати математичну обробку, що змінювало критерії об'єктивності та логічну структуру досліджень. В другій половині XX ст. в коло інтересів дослідників потрапляє широке коло питань, серед яких проблема соціального змісту слов'янських поселеньських структур другої половини I тис. н.е. Змінюється джерельна база, вдосконалюється теоретико–методологічне підґрунтя [27, с. 109–124].

Нагромадження нових даних поступово входило в протиріччя з усталеними в науці інтерпретаціями, різноголосся в трактуваннях конкретного матеріалу, падіння авторитетності таких традиційних концепцій, як наприклад автохтоністського походження слов'ян, спонукало до пошуків нових теоретико–методологічних засад. Як наслідок інтенсифікувались теоретичні дослідження в археології, не відкидалися вже так категорично теорії західноєвропейських вчених. Новації в методиці вже на польовому рівні дослідження, удосконалення підходів до первинної систематизації матеріалу робили узагальнення різних дослідників доволі суб'єктивними.

Відсутність єдиної методики етнічної та історичної інтерпретації археологічних культур, відсутність єдиної думки про початковий період слов'янського етногенезу, час і місце появи слов'ян в Східній Європі – реалії 60–70 рр. Проблемність ситуації полягала в протилежності гіпотез [1, с. 7].

Протягом 1970–80–х рр. продовжувалось кількісне зростання археологічних робіт. Виходили друком праці, присвячені окремим пам'яткам, або їх групам [18; 20; 10; 36; 37; 29; 47; 25]. Поряд з характеристикою окремих пам'яток виходили узагальнюючі роботи [33; 34; 6; 21; 35]. Здійснювали роботу над вивченням прикрас з виявлених скарбів.

Наприкінці XX – на початку XXI ст. розробляються нові та вдосконалюються традиційні методи польових та теоретичних досліджень. Цілеспрямоване формування принципово нової джерельної бази та системний підхід в їх опрацюванні дало можливість здійснювати якісно новий рівень узагальнень. Гостро стояло питання типологізації керамічного матеріалу в силу значного його накопичення. Аналіз праць цього часу дозволяє робити висновок, що кожен автор розкопок знаходив в отриманому під час польових досліджень матеріалі суб'єктивні визначальні критерії для створення типологічних, а згодом, відповідно, й хронологічних схем. Останнє призвело до того, що не було уніфікованої системи аналізу матеріалу й детально співставляти пам'ятки/матеріали в багатьох випадках доволі тяжко. В 70–х рр. XX ст. дослідники розуміючи наявність проблеми в цьому, намагаються створити уніфіковані схеми, що дали б можливість говорити не просто про подібність комплексів, а здійснювати детальний аналіз, аби можна було робити висновки про одночасність чи однокультурність матеріалів з різних комплексів.

Значний внесок у вирішення цієї методологічної проблеми зробила І. П. Русанова. Розроблена нею у 70-х роках ХХ ст. типологічна схема старожитностей другої половини I тисячоліття і до сьогодні не втратила практичного значення, залишаючись однією з найбільш аргументованих [37, с. 10–15].

Яскравим прикладом створення типологічної схеми керамічного посуду є робота В. О. Петрашенка «Слов'янська кераміка VIII–IX ст. Правобережжя Середнього Подніпров'я» [28]. На основі статистичного методу аналізу кераміки, а також порівняльно-типологічного, з елементами математичного аналізу і візуального спостереження, В. О. Петрашенко розробляє систему ознак і групування керамічного матеріалу, що дозволяє провести порівняльний аналіз керамічних комплексів досліджуваних пам'яток і отримати найбільш близькі групи об'єктів у просторі і часі. На основі статистичних обрахунків інформації щодо посудин дослідниці з'ясовує відносну хронологію поселень, враховуючи еволюцію керамічної форми і аналіз ознак, що характеризують горщик, зміни яких несуть у собі хронологічне навантаження.

Тож, наявний масовий керамічний матеріал і необхідність його упорядкування, аналізу – спонукало дослідників наприкінці ХХ ст. вдаватися до розробки типологічних схем керамічного посуду задля розробки хронологічних, періодизаційних, етнокультурних побудов [38; 30; 11; 28; 45; 43].

Наприкінці ХХ ст. новий підхід до польових досліджень пам'яток запропонував Б. О. Тимошук [43], продовжив його починання М. А. Филипчук [46, с. 10]. Впровадження геодезично-топографічного та стратиграфічного методів в розвідкові та стаціонарні роботи дало змогу використовувати найширшу контекстну інформацію, на що в попередні часи не звертали достатньо уваги.

Активніше й ширше дослідники на початку ХХІ ст. звертаються до розробки проблематики систем заселення, визначення факторів, що їх визначали, до реконструкції давніх природних умов заселення і господарювання, вказуючи, що коректне і науково вірогідне дослідження східнослов'янського етногенезу та становлення державності не буде обґрунтованим і вичерпним без відтворення динамічної моделі заселення, його демографічного потенціалу, ознак ієрархії і внутрішньої структури, вибору умов тогочасного довкілля.

Таким чином, дослідження історіографії вивчення ранньосередньовічних слов'янських старожитностей Східної Європи має стати першою спробою цілісного аналізу історичних концепцій, схем, тенденцій у вивченні ранньосередньовічних слов'янських старожитностей Східної Європи. Окрема увага має бути приділена впливу саме археологічних узагальнень на загальноісторичне бачення найбільш раннього етапу історії слов'янства. Історіографія вивчення зазначеної проблематики представляється як безперервний процес пізнання, що відображав ті обставини і зміни, що відбувалися на різних етапах розвитку археологічної науки як такої. Зазначена вище схема, вбачається цілком перспективною для таких пошуків в галузі історіографії археологічної науки.

Список використаних джерел

1. Абашина Н. С. Вивчення етногенезу слов'ян в працях В. П. Петрова // Наталя Серафимівна Абашина. – Археологія. – №54. – К.: Наукова думка. – 1986. – С.6–13.

2. Артамонов М. И. Славянские железоплавильные печи на Среднем Днестре / М. И. Артамонов // Сообщения ГЭ. – 1955. – Вып.7.

3. Археологія Української РСР. Том III. Ранньослов'янський та давньоруський періоди. – Київ: Вид-во «Наукова думка», 1975. – 502 с.

4. Аулих В. В. Славянское поселение у с. Репнева (Рипнев I) Львовской области // МИА. – 1963. – №108. – С.366–381.

5. Аулих В. В. Зимнівське городище. – Київ: Наукова думка, 1972. – 124 с.

6. Березовець Д. Т. Поселение уличей на Тясмине // МИА. – 1963. – №108. – С.145–208.

7. Ганжа А. И. 1987. О современных методах исследований по истории археологии // Актуальные проблемы историко-археологических исследований. – Киев, 1987. – С.36–37.

8. Ганжа А. И. 1987. Этнические реконструкции в советской археологии 40–60-х гг. как историко-научная проблема // Исследование социально-исторических проблем в археологии. – Киев, 1987. – С.137–158.

9. Генинг В. Ф. Очерки по истории советской археологии (У истоков формирования марксистских основ советской археологии. 20-е – первая половина 30-х гг.) / В. Ф. Генинг. – Киев: Наукова думка, 1982. – 225 с.

10. Гончаров В. К. Лука-Райковецкая // МИА. – 1963. – №108. – С.263–315.

11. Горюнов Е. А. Ранние этапы истории славян Днепрового Левобережья. – Л.: Наука, 1981. – 135 с.

12. Довженко В. И., Линка Н. В. раскопки раннеславянских поселений в нижнем течении р. Рось // МИА. – М., 1959. – №70.

13. Зевелев А. И. Историографическое исследование: методологические аспекты / А. И. Зевелев. – Москва, 1987. – 160 с.

14. Клейн Л. Феномен советской археологии. – Санкт-Петербург: Издательство «ФАРН», 1993. – 128 с., с илл.

15. Корзухина Г. Ф. К истории Среднего Поднепровья в I тыс. н.э. // СА. – 1955. – №22. – С.61–82.

16. Кухаренко Ю. В. Раскопки у с. Сахновки // МИА. – 1963. – №108. – С.316–319.

17. Линка Н. В., Шовкопляс А. М. Раннеславянское поселение на р. Тясмине // МИА. – 1963. – №108. – С.234–242.

18. Ляпушкин И. И. Памятники салтово-маяцкой культуры в бассейне р. Дона // МИА. – 1958. – №62. – С.85–150.

19. Ляпушкин И. И. К вопросу о памятниках вольнецкого типа // СА. – 1959. – 29/30. – С.59–83.

20. Ляпушкин И. И. Днепроовское лесостепное Левобережье в эпоху железа // МИА. – 1961. – №104. – 215 с.

21. Ляпушкин И. И. Славяне Восточной Европы накануне образования Древнерусского государства (VIII – первая половина IX вв.). Историко-археологические очерки // МИА. – 1968. – №152. – 191 с.

22. Макаренко М. Борзенські емалі й старі емалі України взагалі. – Чернігів і Північне Лівобережжя. – Київ, 1928.

23. Макаренко М. отчет об археологических исследованиях в Полтавской губернии // ИАК. – СПб., 1907. – Вып.22.

24. Матюшенко В. И. 1992. История археологического исследования Сибири. До конца 1930-х гг. – Омск, 1992. – 135 с.

25. Мезенцева Г. Г. Канівське поселення полян. – К., 1965.

26. Мельникова О. М. Методологические проблемы историографии археологии (в связи с работами В. Ф. Генинга) / О. М. Мельникова // Сучасні проблеми археології. – Київ, 2002. – С.148–150.

27. Михайлина Л., Абашина Н. Проблема соціального змісту слов'янських поселенських структур другої половини I тис. н.е. в історіографії. – 2010. – С.109–124.

28. Петрашенко В. О. Слов'янська кераміка VIII–X ст. Правобережжя Середнього Подніпров'я. – К., 1992.

29. Петров В. П. Стецовка, поселение третьей четверти I тыс. н.э. (по материалам раскопок 1956–1958 гг. в Потясминье) // МИА. – 1963. – №108. – С.209–233.

30. Приходнюк О. М. Археологічні пам'ятки Середнього Придніпров'я VI – IX ст. н.е. – К., 1980. – 150 с.

31. Пряхин А. Д. В. Ф. Генинг и его вклад в развитие археологии / А. Д. Пряхин // Сучасні проблеми археології. – Київ, 2002. – С.11–13.

32. Рыбаков Б. А. Анты и Киевская Русь // ВДИ. – М., 1939. – №1.

33. Рыбаков Б. А. Поляне и сиверяне // СЭ. – 1947. – Вып.5/6. – С.81–105.

34. Рыбаков Б. А. Ремесло Древней Руси. – М.: Издательство АН СССР, 1948. – 792 с., рис. 9 вкл. л. рис., карты.

35. Русанова И. П. Территория древлян по археологическим данным // СА. – 1960. – №1. – С.63–69.

36. Русанова И. П. Поселение у с. Корчак на р. Тетерева // МИА. – 1963. – №108. – С.39–50.
37. Русанова И. П. Славянские древности VI – IX вв. Между Днепром и Западным Бугом // САИ. – 1973. – Вып. Е1–25. – 100 с.
38. Русанова И. П. Славянские древности VI – VII вв. – М.: Наука, 1976. – 215 с.
39. Самоквасов Д. Я. Могильные древности Северянской Черниговщины. – М., 1916.
40. Спицын А. А. Древности антов. Сборник в честь А. А. Соболевского. – Л., 1928.
41. Спицын А. А. Предметы с выемчатой эмалью // ЗОРСА. – 1903. – Т. V. – Вып.1.
42. Спицын А. А. Расселение древнерусских племен по археологическим данным // ЖМНП. – 1899. – №8.
43. Тимошук Б. А. Восточные славяне: от общины к городам. – М., 1995. – 261 с.
44. Третьяков П. Н. Финно–угры, балты и славяне на Днестре и Волге. – М., Л.: Наука, 1966. – 308 с.
45. Филиппчук М. А. Райковецька культура в українському Прикарпатті: хронологія та періодизація // Вісник інституту археології. – 2008. – Вип.3. – С.68–135.
46. Филиппчук М. Слов'янські поселення VIII – X ст. в українському Прикарпатті. – Львів: Видавництво «Астролябія», 2012. – 312 с.+8 с.
47. Хавлюк П. И. Раннеславянские поселения Семенки и Самчинцы // МИА. – 1963. – №108. – С.320–350.
48. Хайновский И. А. Краткие археологические сведения о предках славян и Руси. – Киев, 1896.
49. Хвойка В. В. Городища Среднего Приднепровья, их значение, древность и народность / Викентий Вячеславович Хвойка // Труды XII Археологического Съезда. – 1905. – Т.1. – С.103–104.
20. Ljapushkin I. I. Dneprovskoe lesostepnoe Levoberezh'e v jepohu zheleza // MIA. – 1961. – №104. – 215 s.
21. Ljapushkin I. I. Slavjane Vostochnoj Evropy nakanune obrazovanija Drevnerusskogo gosudarstva (VIII – pervaja polovina IX vv.). Istoriko–arheologicheskie ocherki // MIA. – 1968. – №152. – 191 s.
22. Makarenko M. Borzens'ki emali j stari emali Ukrai'ny vzagalj. – Chernigiv i Pivnichne Livoberezhzja. – Kyi'v, 1928.
23. Makarenko M. otchet ob arheologicheskijh issledovanijah v Poltavskoj gubernii // IAK. – SPb., 1907. – Vyp.22.
24. Matjushhenko V. I. 1992. Istorija arheologicheskogo issledovanija Sibiri. Do konca 1930–h gg. – Omsk, 1992. – 135 s.
25. Mezenceva G. G. Kanivs'ke poselelnja poljan. – K., 1965.
26. Mel'nikova O. M. Metodologicheskie problemy istoriografii arheologii (v svjazi s rabotami V. F. Geninga) / O. M. Mel'nikova // Suchasni problemy arheologii'. – Kyi'v, 2002. – S.148–150.
27. Myhajlyna L., Abashyna N. Problema social'nogo zmistu slov'jans'kyh poselelns'kyh struktur drugoi' polovyny I tys. n.e. v istoriografii'. – 2010. – S.109–124.
28. Petrashenko V. O. Slov'jans'ka keramika VIII–X st. Pravoberezhzja Sereďn'ogo Podniprova. – K., 1992.
29. Petrov V. P. Stecovka, poselenie tret'ej chverti I tys. n.e. (po materialam raskopok 1956–1958 gg. v Potjasmin'e) // MIA. – 1963. – №108. – S.209–233.
30. Pryhodnjuk O. M. Arheologichni pam'jatky Sereďn'ogo Prydniprova VI – IX st. n.e. – K., 1980. – 150 s.
31. Prjahn A. D. V. F. Gening i ego vklad v razvitie arheologii / A. D. Prjahn // Suchasni problemy arheologii'. – Kyi'v, 2002. – S.11–13.
32. Rybakov B. A. Anty i Kievskaja Rus' // VDI. – M., 1939. – №1.
33. Rybakov B. A. Poljane i siverjane // SJe. – 1947. – Vyp.5/6. – S.81–105.
34. Rybakov B. A. Remeslo Drevnej Rusi. – M.: Izdatel'stvo AN SSSR, 1948. – 792 s., ris. 9 vkl. I. ris., karty.
35. Rusanova I. P. Territorija drevljan po arheologicheskijh dannym // SA. – 1960. – №1. – S.63–69.
36. Rusanova I. P. Poselenie u s. Korchak na r. Teterve // MIA. – 1963. – №108. – S.39–50.
37. Rusanova I. P. Slavjanskije drevnosti VI – IX vv. Mezhdju Dneprom i Zapadnym Bugom // SAI. – 1973. – Vyp. E1–25. – 100 s.
38. Rusanova I. P. Slavjanskije drevnosti VI – VII vv. – M.: Nauka, 1976. – 215 s.
39. Samokvasov D. Ja. Mogil'nye drevnosti Severjanskijh Chernigovshhiny. – M., 1916.
40. Spicyn A. A. Drevnosti antov. Sbornik v chest' A. A. Sobolevskogo. – L., 1928.
41. Spicyn A. A. Predmety s vyemchastoj jemat'ju // ZORSA. – 1903. – Т. V. – Vyp.1.
42. Spicyn A. A. Rasseleenie drevnerusskijh plemen po arheologicheskijh dannym // ZhMNP. – 1899. – №8.
43. Timoshuk B. A. Vostochnye slavjane: ot obshhiny k gorodam. – M., 1995. – 261 s.
44. Tret'jakov P. N. Finno–ugry, balty i slavjane na Dnepre i Volge. – M., L.: Nauka, 1966. – 308 s.
45. Fylypchuk M. A. Rajkovec'ka kul'tura v ukrai'ns'komu Prykarpattj: hronologija ta periodyzacija // Visnyk instytutu arheologii'. – 2008. – Vyp.3. – S.68–135.
46. Fylypchuk M. Slov'jans'ki poselelnja VIII – X st. v ukrai'ns'komu Prykarpattj. – L'viv: Vydavnytvo «Astroljabija», 2012. – 312 s.+8 s.
47. Havljuk P. I. Ranneslavjanskije poselenija Semenki i Samchincy // MIA. – 1963. – №108. – S.320–350.
48. Hajnovskij I. A. Kраткие археологические сведения о предках славян и Руси. – Киев, 1896.
49. Hvojka V. V. Gorodishha Srednego Pridneprova, ih znachenie, drevnost' i narodnost' / Vikentij Vjacheslavovich Hvojka // Trudy XII Arheologicheskogo S#ezda. – 1905. – Т.1. – S.103–104.

References

1. Abashyna N. S. Vyvchennja etnogenezu slov'jan v pracjah V. P. Petrova // Natalja Serafimivna Abashyna. – Arheologija. – №54. – K.: Naukova dumka. – 1986. – S.6–13.
2. Artamonov M. I. Slavjanskije zhelezoplavil'nye pechi na Srednem Dnestre / M. I. Artamonov // Soobshhenija GJe. – 1955. – Vyp.7.
3. Arheologija Ukrai'ns'koj RSR. Tom III. Rann'oslov'jans'kyj ta davn'orus'kyj periody. – Kyi'v: Vyd–vo «Naukova dumka», 1975. – 502 s.
4. Aulih V. V. Slavjanskoe poselenie u s. Repneva (Ripnev I) L'vovskoj oblasti // MIA. – 1963. – №108. – S.366–381.
5. Aulih V. V. Zymnivs'ke gorodyshhe. – Kyi'v: Naukova dumka, 1972. – 124 s.
6. Berezovec' D. T. Poselenie ulichej na Tjasmine // MIA. – 1963. – №108. – S.145–208.
7. Ganzha A. I. 1987. O sovremennyh metodah issledovanij po istorii arheologii // Aktual'nye problemy istoriko–arheologicheskijh issledovanij. – Kiev, 1987. – S.36–37.
8. Ganzha A. I. 1987. Jetnicheskie rekonstrukcii v sovetskoj arheologii 40–60–h gg. kak istoriko–nauchnaja problema // Issledovanie social'no–istoricheskijh problem v arheologii. – Kiev, 1987. – S.137–158.
9. Gening V. F. Ocherki po istorii sovetskoj arheologii (U istokov formirovanija marksistskijh osnov sovetskoj arheologii. 20–e – pervaja polovina 30–h gg.) / V. F. Gening. – Kiev: Naukova dumka, 1982. – 225 s.
10. Goncharov V. K. Luka–Rajkoveckaja // MIA. – 1963. – №108. – S.263–315.
11. Gorjunov E. A. Rannie jetapy istorii slavjan Dneprovskogo Levoberezh'ja. – L.: Nauka, 1981. – 135 s.
12. Dovzhenok V. I., Linka N. V. raskopki ranneslavjanskijh poselenij v nizhnem techenii r. Ros' // MIA. – M., 1959. – №70.
13. Zevelev A. I. Istoriograficheskoe issledovanie: metodologicheskie aspekty / A. I. Zavelev. – Moskva, 1987. – 160 s.
14. Klejn L. Fenomen sovetskoj arheologii. – Sankt–Peterburg: Izdatel'stvo «FARN», 1993. – 128 s., s ill.
15. Korzuhina G. F. K istorii Srednego Podneprova v I tys. n.e. // SA. – 1955. – №22. – S.61–82.
16. Kuharenko Ju. V. Raskopki u s. Sahnovki // MIA. – 1963. – №108. – S.316–319.
17. Linka N. V., Shovkopljias A. M. Ranneslavjanskoe poselenie na r. Tjasmine // MIA. – 1963. – №108. – S.234–242.
18. Ljapushkin I. I. Pamjatniki saltovo–majackoj kul'tury v bassejne r. Dona // MIA. – 1958. – №62. – S.85–150.
19. Ljapushkin I. I. K voprosu o pamjatnikah volyncevs'kogo tipa // SA. – 1959. – 29/30. – S.59–83.

Doroshenko L. V., PhD student, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), Linadoroshenko240490@gmail.com

The Medieval Slavic antiquities of Eastern Europe in the historiographical practice in the late nineteenth – early twenty-first century: definition of the research issue

The study of the question of origin and early stages of the Slavs history for over a century is impossible without the involvement of archaeological materials, which themselves have become a reliable basis for the analysis of ethno-cultural processes, of social and economic development, technological changes and etc. Since the late of nineteenth century was created a significant amount of the historiographical revision of the indicated problems. Compilation and systematization of existing

historiographical materials is seen quite clearly scientific tasks for which it is necessary to outline the methodological scheme of studies, to formulate an understanding of the methodological aspects of historiography researches in archeology.

In the article is outlined an understanding of historiography at various stages, is noted the main stages of the study of historiographical heritage, is shown specifics historiography of archeology, is created the basic algorithm, which should be the basis for research searches. The above scheme is seen quite promising for of such searches in the historiography of archaeological science. Previously outlines the general canvas of archaeological Slavic Studies in the Eastern Europe. The ultimate goal of compiling and analyzing of relevant material is to reproduce the process of formation of modern archaeological knowledge of Slavic Studies in Eastern Europe.

Keywords: historiography, Slavic Studies, stages of study, archeological materials, methodological aspects.

Дорошенко Л. В., аспірантка, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ),
Linadoroshenko240490@gmail.com

Раннесредневековые славянские древности Восточной Европы в историографической практике конца XIX – начала XXI в.: к постановке проблемы

Изучение вопросов происхождения и ранних этапов истории славян уже более века невозможно без привлечения археологических материалов, которые сами по себе стали надежной основой для анализа этнокультурных процессов, социально-экономического развития, технологических преобразований. С конца XIX в. накопился значительный объем историографических работ. Составление и систематизация имеющегося историографического материала усматривается вполне наглядной научной задачей, для решения которой необходимо определить методологическую схему исследования, сформировать понимание методологических аспектов историографических исследований собственно в археологии.

В статье обозначены понимание историографии на разных хронологических этапах, указаны основные этапы изучения историографического наследия, показаны особенности историографии в археологии, создан основной алгоритм работы, который должен быть положен в основу исследовательских поисков. Указанная схема, усматривается вполне перспективной для таких поисков в области историографии археологической науки. Предварительно очерчено общую канву развития археологической славистики в Восточной Европе. Конечной целью упорядочения и анализа соответствующих материалов усматривается воспроизведение процесса формирования современных знаний в области археологической славистики Восточной Европы.

Ключевые слова: историография, славяноведение, этапы изучения, археологические материалы, методологические аспекты.

* * *

УДК 94(477-25):378«18»

Тарасенко О. О.,
кандидат історичних наук, доцент, доцент
кафедри історії України, Інститут суспільства
Київського університету ім. Бориса Грінченка
(Україна, Київ), Olgatarasenko@ukr.net

Спогади М. І. Костомарова про П. В. Павлова (школа істориків Університету Св. Володимира)

Проаналізовано спогади відомого українського і російського вченого, історика, громадського діяча, професора Університету Св. Володимира Миколи Івановича Костомарова (1817–1885) під час його життя та діяльності у Санкт-Петербурзі у 1861–1862 рр., які він залишив у своїй автобіографії, про професора Університету Св. Володимира Платона Васильовича Павлова (1823–1895), якого у 1860 р. було відірвано від викладання в Університеті Св. Володимира, в якому він мав величезний авторитет і глибоке шанування серед студентів, впливав на формування їхнього світогляду, успішно викладав протягом дванадцяти років, формував свою наукову школу, та переведено, фактично вислано, до Санкт-Петербурга. Спогади М. І. Костомарова про П. В. Павлова допомагають зрозуміти події початку березня 1862 р., які спричинили заслання П. В. Павлова без права викладати, відтворити епоху і людей, які в ній жили та глибоке зрозуміти вчених, причетних до формування школи істориків Університету Св. Володимира, в якій обидва історики займають одні з найпочесніших місць.

Ключові слова: Костомаров Микола Іванович, автобіографія, спогади, Павлов Платон Васильович, школа істориків Університету Св. Володимира.

Микола Іванович Костомаров (1817–1885) та Платон Васильович Павлов (1823–1895) належать до речників школи істориків Університету Св. Володимира, в стінах якого вони розпочали своє становлення як університетські викладачі та науковці, де обидва працювали на кафедрі російської історії. У Санкт-Петербурзі доли колишніх

професорів Університету Св. Володимира перетнулися. М. І. Костомаров приїхав у північну столицю відбувши заслання у справі Кирило–Мефодіївського товариства, за участь у якому він був заарештований у Києві в 1847 р., а П. В. Павлов був із 1860 р. переведений із Університету Св. Володимира, фактично висланий із Києва у Санкт-Петербург та відірваний від викладання в університеті, в якому він мав величезний авторитет і шанування серед студентів, впливав на формування їхнього світогляду, успішно викладав протягом дванадцяти років та сформував свою наукову школу.

Актуальність статті полягає у спробі глибоше зрозуміти вчених, які формували школу істориків Університету Св. Володимира у XIX ст. Спогади М. І. Костомарова про П. В. Павлова описують події, які відбулися із П. В. Павловим на початку березня 1862 р. і стали приводом для його заслання у Костромську губернію без права викладати, відтворюють ситуацію, яка виникла. Окремого дослідження, яке аналізує спогади М. І. Костомарова про П. В. Павлова в історичній літературі на сьогодні немає.

Мета дослідження: проаналізувати спогади М. І. Костомарова про П. В. Павлова, щоб глибоше зрозуміти вчених, причетних до формування школи істориків Університету Св. Володимира XIX століття.

Серед представників школи істориків Університету Св. Володимира Микола Іванович Костомаров [2, с. 283–297; 5] займає одне із найпочесніших місць, хоч йому випало попрацювати в Університеті Св. Володимира лише із серпня 1846 р. і до 30 березня 1847 р., арешту у справі Кирило–Мефодіївського товариства [3]. Але саме київський період його життя та діяльності, на нашу думку, значущо сформував спрямування всього подальшого його життєвого шляху у становленні як громадянина, історика та вченого. Молодий Костомаров був сповнений творчих сил і сподівань, разом із соратниками по Кирило–Мефодіївському товариству мріяв про прекрасне майбутнє для Батьківщини, а у день арешту мав обвінчатися і пов'язати все своє життя із Університетом Св. Володимира та Києвом. Київський період життя і роботи в Університеті Св. Володимира сам М. І. Костомаров вважав одним із найщасливіших і найсвітліших моментів свого життя [12; 18]. Робота М. І. Костомарова на кафедрі російської історії склала перший період у становленні школи істориків закладу [19; 16].

Платон Васильович Павлов [2, с. 533–537; 21] посів вакантну кафедру російської історії Університету Св. Володимира після арешту М. І. Костомарова, був її професором протягом 1847–1859 років та виразником школи істориків закладу, яка створювалася [12; 13], сформував свою наукову школу. Її яскравим представником був його учень, вихованець Університету Св. Володимира, згодом його професор І. В. Лашнюков [15]. Професор Павлов спрямовував роботу студентства у недільних школах Києва, мав величезний авторитет і шанування серед студентів, впливав на формування їхнього світогляду [9; 20]. Робота професора Павлов в Університеті Св. Володимира на кафедрі російської історії протягом дванадцяти років склала другий період у становленні школи істориків закладу. П. В. Павлов, який формував і розвивав традиції школи істориків Університету Св. Володимира, займає почесне місце серед викладачів і вчених України середини та другої половини XIX ст. [14; 17].